

Maqolaning maqsadi — o'zbek o'smirlarining identitet shakllanishiga ta'sir etuvchi milliy va ijtimoiy-madaniy omillarni aniqlash hamda ularning psixologik mexanizmlarini tushuntirish. Asosiy vazifalar: (1) o'zbek madaniyatiga xos identitet omillarini belgilash; (2) oila, mahalla va din kabi institutlarning identitetdagi o'rnini tahlil qilish; (3) globallashtirish va an'anaviy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatni psixologik jihatdan ko'rsatish; (4) amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

METODOLOGIYA

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakter kasb etib, adabiyotlarni ko'rib chiqish (literature review), madaniyatlararo qiyosiy tahlil va tizimli sintez metodlariga asoslanadi. Manba bazasini o'zbek va xalqaro psixologiya, sotsiologiya hamda madaniyatshunoslik sohasidagi 1968–2024 yillar oralig'ida nashr etilgan ilmiy asarlar tashkil etadi. Qidiruv Google Scholar, CyberLeninka va O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron katalogida amalga oshirildi.

Tahlil ikki yo'nalishda olib borildi: birinchi yo'nalishda xalqaro madaniyatlararo psixologiya sohasidagi (jumladan, Hofstede, Triandis, Berry) nazariy asarlar o'rganildi; ikkinchi yo'nalishda O'zbekiston kontekstiga oid mahalliy va mintaqaviy tadqiqotlar ko'rib chiqildi. Ikki yo'nalish natijalarini qiyoslash orqali o'zbek o'smiriga xos identitet omillarining umumiy va o'ziga xos tomonlari aniqlashtirildi.

Tadqiqotda madaniy kontekstga sezgirlik tamoyiliga amal qilindi: ya'ni G'arb nazariyalari o'zbek madaniyatiga to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etilmasdan, balki mahalliy kontekst nuqtai nazaridan tanqidiy baholandi. Bu yondashuv natijalarning ekologik validligini oshirish uchun zaruriy shart hisoblanadi.

NATIJALAR

1. O'zbek madaniyatida identitet shakllanishining nazariy asoslari

Hofstedening madaniy o'lchovlar nazariyasi (1980) jamiyatlarni individualizm-kollektivism o'qi bo'yicha tasniflaydi. O'zbekiston bu o'lchovda yuqori darajali kollektivism ko'rsatkichiga ega bo'lib, bu shaxs identitetining guruhga mansublik, oilaviy majburiyatlar va ijtimoiy munosabatlar orqali shakllanishini anglatadi. Triandis (1995) fikricha, kollektivist madaniyatlarda shaxsning «men» tushunchasi «biz» tushunchasiga singib ketadi — ya'ni o'smir o'zini alohida individual sifatida emas, balki oila va mahalla a'zosi sifatida anglaydi.

Berry (1997) akkultiratsiya modeli o'zbek o'smirining an'anaviy mahalliy madaniyat bilan global ta'sirlar o'rtasida uchta strategiyadan birini tanlashi mumkinligini ko'rsatadi: integratsiya (ikkalasini uyg'unlashtirish), assimilyatsiya (global madaniyatga singib ketish) yoki ajralib qolish (an'anaviy qadriyatlarni qat'iy saqlash). Zamonaviy o'zbek o'smirlari orasida integratsiya strategiyasi ko'proq tarqalganligi kuzatilmoqda, biroq bu strategiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi katta psixologik kuch talab etadi.

2. Oila — asosiy identitet shakllanish muhiti

O'zbek jamiyatida oila farzand tarbiyasida markaziy va eng ta'sirli institutdir. Katta oila (qo'shma oila) tizimi, buvi-bobolarning tarbiyaviy roli, katta-kichik munosabatlaridagi ierarxiya va jinsiy rollarning aniq taqsimlanishi — bularning barchasi o'smirning identitet shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi. O'zbek oilasida

farzandga berilgan ism, avlod tarixi, qarindoshlik tizimi va oilaviy an'analar o'smir uchun dastlabki identitet manbalari hisoblanadi.

Tarbiya uslubi nuqtai nazaridan o'zbek oilalari ko'pincha «avtoritar» va «avtoritativ» tarbiyaning qorishmasi sifatida tavsiflanadi: bir tomondan ota-ona hokimiyatiga so'zsiz itoat kutiladi, ikkinchi tomondan esa farzandga nisbatan kuchli hissiy izziklik va g'amxo'rlik namoyon etiladi. Baumrind (1991) tomonidan ishlab chiqilgan tarbiya uslublari nazariyasiga ko'ra, bu yondashuv o'smirda o'ziga nisbatan mas'uliyat hissini shakllantirish bilan birga, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini cheklashi mumkin.

Jinsiy rollar masalasi o'zbek o'smiri identitetining alohida muhim qirrasini tashkil etadi. O'g'il bolalar uchun «oila tayanchi», «ota-onaga hurmat», «katta bo'lgach oilani boqish» kabi identitet yadrolari shakllantirilsa, qiz bolalar uchun «sabr», «uyatchanlik», «oila sha'nini saqlash» kabi qadriyatlar targ'ib qilinadi. Zamonaviy tadqiqotlar (Khodjaeva, 2020) bu rollar hozirgi kunda sekin-asta o'zgarib borayotganini ko'rsatmoqda, lekin an'anaviy kutishlar hali ham kuchli.

3. Mahalla instituti va tengdoshlar muhitining ta'siri

Mahalla — o'zbek jamiyatiga xos noyob ijtimoiy institut bo'lib, u nafaqat ma'muriy, balki tarbiyaviy va ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajaradi. Mahalla muhiti o'smir uchun tengdoshlar bilan muloqot, kattalardan namuna olish va jamiyatdagi o'z o'rnini anglash maydonini yaratadi. Mahalliy bayramlar, nikoh va aza marosimlarida ishtirok etish o'smirda o'zini kattalar jamiyatiga a'zo sifatida his qilishga imkon beradi.

Mahalla ijtimoiy nazorat mexanizmi sifatida «uy-e'tibor» tushunchasi orqali namoyon bo'ladi: o'smirning xulq-atvori faqat oilaga emas, balki butun mahallaga daxldor deb qaraladi. Bu holat o'smirda uyatchanlik, ijtimoiy javobgarlik va muvofiqlik (conformity) tendensiyasini kuchaytiradi. Ushbu mexanizm identitetning «jamoaviy» qirralarini mustahkamlasa-da, individual o'zini-o'zi kashf etish jarayonini sekinlashtirishi mumkin.

4. Din va milliy tarix — identitetning ma'naviy o'zaklari

Islom dini o'zbek xalqining identitetida ko'p asrlik tarixiy ildizlarga ega. O'smirlik davrida diniy tarbiya — namoz o'qish, Ramazon ro'zasi, Qur'on tilovati — shaxsning ma'naviy identitetini shakllantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, diniy identifikatsiya o'zbek o'smirlarida axloqiy normalar, xulq-atvor standartlari va hayotiy maqsadlarni shakllantirishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Milliy tarix va madaniy meros ham identitet shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Amir Temur, Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi buyuk ajdodlar haqidagi bilimlar o'zbek o'smirining milliy g'ururini va tarixiy identitetini shakllantirishga xizmat qiladi. Maktab dasturlarida milliy qadriyatlarga alohida e'tibor berilishi bu jarayonni institutlashtiradi va o'smirda «men o'zbekman» degan identitet yadrosini mustahkamlaydi.

5. Globallashuv va an'anaviy identitet: ziddiyat va muvozanat

Zamonaviy o'zbek o'smirlari globallashuv jarayonlari ta'siridan chetda qolmaydi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, xorijiy kinolar va musiqa orqali kirib kelayotgan global madaniy ta'sirlar an'anaviy identitet tizimiga yangi elementlar

qo'shmoqda. Bu jarayon ba'zi o'smirlarda «ikki dunyolik» (bicultural) identitetning shakllanishiga olib keladi: ular uyda o'zbek urf-odatlariga amal qilsa, onlayn muhitda global madaniy normalarni qabul qiladi.

Ayrim tadqiqotchilar (Rashidova, 2022) bu «ikki dunyolik» holatni sog'lom identitet integratsiyasining ko'rinishi sifatida talqin qilsa, boshqalari uni identitet diffuziyasi (identity diffusion) yoki «madaniy shizofreniya» belgilari sifatida ogohlantiradi. Aslida bu ikkala ta'sir o'rtasidagi psixologik natija ko'p jihatdan oila va maktabning qo'llab-quvvatlash darajasiga, o'smirning shaxsiy resurslariga va yashayotgan ijtimoiy muhitga bog'liq.

MUHOKAMA

Tahlil natijalarining umumlashtirilishi shuni ko'rsatadiki, o'zbek o'smirlari identitet shakllanishi uchun noyob — an'anaviy va zamonaviy ta'sirlar kesishgan — kontekstda ulg'aymoqda. G'arb psixologiyasida mustaqillik va individual o'z-taqdirini belgilash identitetning asosiy belgisi sifatida qaralsa, o'zbek kontekstida guruhga mansublik, oilaviy burch va ijtimoiy uyg'unlik eng muhim identitet qirralaridan hisoblanadi.

Bu farqning amaliy ahamiyati shundaki, G'arb modellariga asoslangan psixologik tashxis va psixoterapiya usullari o'zbek o'smirlariga qo'llanilganda noto'g'ri xulosalarga yoki samarasiz aralashuvlarga olib kelishi mumkin. Masalan, oilaviy qarorlarga bo'ysunishni «passivlik» yoki «identitet diffuziyasi» deb baholash noto'g'ri bo'lishi mumkin — bu ko'pincha madaniy normani ongli ravishda qabul qilishning ifodasi. Shu sababli mahalliy psixologlar uchun madaniy kompetentlik (cultural competence) asosiy professional ko'nikma sifatida rivojlantirilishi zarur.

Mahalla instituti va kengaytirilgan oila tizimining o'smirlar uchun himoya omili (protective factor) sifatidagi roli ham alohida ta'kidlanishi lozim. G'arb tadqiqotlari yakka qolishni va mustaqillikni sog'lom rivojlanishning ko'rsatkichi deb hisoblasa, o'zbek kontekstida mustahkam ijtimoiy to'r (social network) o'smirni stress va inqirozlardan himoya qiluvchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, ijtimoiy nazorat va konformlik bosimining salbiy oqibatlarini ham inkor etib bo'lmaydi. Mahalla muhitida «nima deydi odamlar» degan qo'rquv ba'zan o'smirning o'z haqiqiy his-tuyg'ularini ifodalashiga, yordam so'rashiga yoki qiyin hayotiy vaziyatlarni ochiq muhokama qilishiga to'sqinlik qiladi. Bu holat psixologik muammolarning yashirinib qolishiga va o'z vaqtida yordam berish imkoniyatining qo'ldan ketishiga olib kelishi mumkin.

XULOSA

O'zbek o'smirlarining identitet shakllanishi ko'p qatlamli va kontekstga bog'liq jarayon bo'lib, unda milliy, madaniy, diniy va oilaviy omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi. An'anaviy kollektivist qadriyatlar bilan zamonaviy global ta'sirlarning bir-biriga ta'sir qilishi o'zbek o'smirida o'ziga xos «integrativ identitet»ni shakllantirish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Psixologiya fani oldida turgan asosiy vazifa — mahalliy madaniy kontekstni hisobga olgan holda, o'zbek o'smirlarini o'rganishga mo'ljallangan milliy psixologik modellar va diagnostik vositalarni ishlab chiqish. Oilaviy tarbiya uslublari, mahalla

institutining tarbiyaviy imkoniyatlari va diniy identifikatsiyaning psixologik funksiyalari empirik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlari bo'lishi kerak.

Amaliy jihatdan maktab psixologlari, yoshlar bilan ishlovchi ijtimoiy xodimlar va ota-onalar uchun o'zbek o'smirining identitet xususiyatlarini tushunish hamda qo'llab-quvvatlash bo'yicha maxsus treninglar va qo'llanmalar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Faqat madaniy jihatdan sezgir va mahalliy kontekstga moslashtirilgan yondashuv o'zbek o'smirlariga chinakam samarali psixologik yordam ko'rsatishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Xamidovna, Mamayusupova Iroda va Mamayusupova I.X. “T.Lirining so‘rovnomasi” “Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi” metodologiyasi asosida o‘smirlar o‘rtasidagi konfliktlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganish”. Library Progress International 44.3 (2024): 16399-16407.
[https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:4JMBOYKVnBMC](https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&citation_for_view=sZY1_zEAAA&AJ:4JMBOYKVnBMC)
2. Mamayusupova, I. (2024). O'SGIRLARDA ZAMONAVIY IQTISODIYO'TI YO'LLARINI OLDINI OLIH BO'YICHA PSIXOLOGIK MASLAHATLAR. Zamonaviy fan va tadqiqotlar , 3 (6).
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:R3hNpaxXUuUC
3. Mamayusupova I. TA'LIMNI TASHKILOT SHAKLLARI VA TURLARI //NRJ. – 2024. – T. 1. – Yo‘q. 3. – 550-556-betlar.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:e5wmG9Sq2KIC
4. Mamayusupova, Iroda, Gulchehra Umurqulova, Dilrabo Abduxoliqova. “O’RTA TA’LIM MAKTABDA FIZIKA O’QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA’SIRI”. Zamonaviy fan va tadqiqotlar 3.5 (2024): 851-856.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:TQgYirikUcIC
5. Mamayusupova I. X., Mirhayitova S. OILADA O ‘SPIRIN YOSHLARGA BO ‘LGAN NIZOLARNI KELIB CHIQISHINI OLDINI OLIHDA PSIXOLOGIK MASLAXATLAR //Inter education & global study. – 2024. – №. 4 (2). – C. 479-486.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:Qo2XoVZTnwC
6. Xamidovna, Mamayusupova Iroda. “PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA TUSHUNCHASI”. Xalqaro ilmiy tadqiqotchilar jurnali (IJSR) INDEXING 5.2 (2024): 503-505.
https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1_zEAAA&AJ:HDshCWvjkbEC

7. Mamayusupova I., Umurqulova G., Abduxoliqova D. O'RTA TA'LIM MAKTABDA FIZIKA FANINI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING TA'SIRI //Zamonaviy fan va tadqiqotlar. – 2024. – T. 3. – Yo'q. 5. – 851-856-

https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sZY1zEAAAAAJ&citation_for_view=sZY1zEAAAAAJ:3fE2CSJrl

8. Мамаюсупова, И. Х. (2025). СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОМУ СОПРОВОЖДЕНИЮ ПОДРОСТКОВ С ТРУДНЫМ ВОСПИТАНИЕМ. *Advances in Science and Education*, 1(11), 52-55.

<https://science-education.uz/index.php/journal/article/view/220>

9. Khamidovna, M. I. (2024). T. Leary's Questionnaire" Diagnosis of Interpersonal Relationships" Study of the Socio-Psychological Characteristics of Conflicts among Adolescents Based on the Methodology. *Library of Progress-Library Science, Information Technology & Computer*, 44(3).

<https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&hl=ru&q=related:2ykgpys-FxsJ:scholar.google.com/>

